

İslâm-Liberalizm İlişkisi: Mustafa Erdoğan Üzerinden Bir Değerlendirme

Aytekin Özel

Yrd. Doç. Dr. | Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

liberal düşünce, Yıl 18, Sayı 69-70, Kış-Bahar 2013, s. 9-15

Giriş

Mustafa Erdoğan, *İslâm ve Liberalizm: Bir Deneme* adlı çalışmasını, “İslâmın “liberal” bir yorumunun mümkün olup olmadığı ve bu çerçevede böyle bir yorumun İslâmî literatürde yer alan bazı dayanaklarının gözden geçirilmesi” ve “söz konusu problemin muhtemel cevabına ilişkin bazı ipuçlarına işaret etmek” amacıyla kaleme almıştır. Onun amacı, tarihsel süreçte kurumsallaşmış İslâmdan ziyâde, teorik olarak “İslâmî öğretinin liberal ilkelerle *uyumu* ve *farklılığı* sorunu”dur.¹ Metin 40 sayfadır ama içeriği yoğun felsefî ve mantıksal mülâhazaları gerekli kılmaktadır. Bizim bu çalışmamız, onun bazı yaklaşımlarını kavramsal ve mantıksal düzeyde yeniden yorumlamaya çalışacaktır. Geriye kalan kısımları yorumlamayı bir başka çalışmada ele almayı düşünüyoruz.

“Liberalizm ve İslâm” Başlığı Bize Ne Söyler?: Mantıksal-Kavramsal Bir Analiz

Bilindiği gibi “Liberalizm” ve “İslâm” sözcükleri “ve” bağlacıyla *bir araya getirildiğinde*, biri vahiy ürünü diğeri de insan ürünü olan iki kavramın nasıl *birleştirilebildiği* sorgulanabilmektedir. Bir diğere eleştiride ise, bu şekilde *bir araya getirilen* iki kavramın birinin diğere indirgenerek sanki aralarında bir *özdeşlik* sağlandığı varsayılır.

¹ Mustafa Erdoğan, *İslâm ve Liberalizm: Bir Deneme*, Liberte Yayınları, Ankara 1999, s. 5, 6. Normalde “uyumu” ve “farklılığı” ifadeleri italik yazılmamıştır. Biz vurgu ifade etmesi bakımından bunu yaptık.

Öncelikle belirtelim ki ilk eleştiri mantıksal bakımdan anlamsızdır. Çünkü “ve” sözcüğü *birleştirmeyi* (*combination*) değil, *bir araya getirmeyi* (*conjunction*) ifade eder. Örneğin “ak” ile “kara” sözcüklerini “ve” bağlacıyla kullandığınız vakit onları *birleştirmiş* olmaz, *sâdece bir araya getirmiş* olursunuz. Aynı şey “baba” ile “oğul” sözcükleri için de geçerlidir. “ve” bağlacıyla bir araya getirilen sözcükler, bazen onlar arasındaki ilişkiyi imâ eder bazen de hiçbir ilişkiyi imâ etmez. Keyfi olarak “İslâm ve Anka Kuşu” desek, ilişkisiz iki ifadeyi sâdece bir araya getirmiş oluruz. “İslâm ve Anka Kuşu iki lafızdır” dediğimizde lafız terimi onlar için bir yüklem olmuş olur ve böylece başlangıçta ilişkisiz gördüğümüz iki ifade arasında bir bağlantı sağlanmış olur. Ama unutulmamalıdır ki, bu artık iki kavram ilişkisi değil, önerme düzleminde ortaya çıkan bir ilişkidir. Kaldı ki, “ve” bağlacı asıl görevini, önermesel mantıkta ifa eder.

Bu çerçevede ikinci eleştiri de anlamını yitirecektir. Çünkü *özdeşlik* demek, düşünülebilene her şeyin kendi olması demektir. Düşünülebilene her şey, önce kendilik olarak vardır. Normalde özdeşliğin farklı türlerinden bahsedilmektedir. Hangi türü olursa olsun “İslâm ve Liberalizm” denildiği vakit, ikisi arasında bir özdeşlikten söz edilemez.

Peki ilâhî bir din olan İslâm ile özünde “bir siyasî ilkeler manzûmesi”² olan Liberalizm arasında ne tür bir ilişki kurulabilir. İşte bütün mesele, bu ilişkinin tespitinde kendini göstermektedir. Yukarıda Mustafa Erdoğan’dan hareketle kullandığımız uyum ve farklılıkları (aykırılıkları) ifadelerinin içeriklerini tespit etmek, titiz bir akademik ve entelektüel faaliyeti gerekli kılmaktadır.

Önermesel Mantık Temelli Analizler

Lise mantık derslerinden de hatırlanacağı gibi, modern mantığın temeli olan önerme eklemeleri mantığında beş temel mantıksal bağlaç, bir diğer ifadeyle mantıksal değişmez vardır. Bunlar, değil, ve, veya, ise, ancak ve ancak eklemeleridir. Düşünmenin önemli oranda bu bağlaçlara bağlı kalarak gerçekleştiği kabûl edilir.

Biz “İslâm ve Liberalizm” dediğimizde bu iki kavramın içeriği ile ilgili kurduğumuz her önermeye bir doğruluk değeri (doğru ya da yanlış) vererek bir akıl yürütme yapabiliriz. Doğruluk değerleri önce önermelerin içerikleri ile ilgili bir husustur ve içerikler her zaman tartışma konusu olur. Bu iş, özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde yorumlama meselesiyle ilgili bir konudur. İki önermeyi “ve” mantıksal bağlacıyla bir araya getirdiğimizde sâdece formal bir şey yapmış oluruz. “ve” değişmezi, önermelere vereceğimiz doğruluk

² Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 8.

değerlerine göre bize bir doğruluk değeri sunar. Şâyet biz iki önermeye *doğru* doğruluk değerini verirsek, sâdece o zaman eldeki bileşik önerme **doğru** doğruluk değerini alabilir. İşte İslâm ve Liberalizm ile ilgili kurduğumuz önermelerin arasındaki *uyum* bu noktada ortaya çıkacaktır. Şâyet “ve” mantıksal bağlacıyla bir araya getirdiğimiz önermelerden birine *yanlış* doğruluk değerini verirsek, *farklılık* işte tam da oradadır.

Mustafa Erdoğan’ın tespitiyle söylersek Liberalizm bir ideoloji değildir. Burada ideolojiden kasıt, “toplumsal ve siyasal hayata ilişkin olan, Popperci anlamda kapalı ve normatif bir düşünce sistemidir. İdeolojinin “kapalı”lığı, onun hakikât tekelciliği –yani her şeyi açıklama iddiası– güttüğü için hiçbir farklı/rakip görüşe müsamaha etmemesi anlamına gelir... İdeoloji aynı zamanda “kapsayıcı” bir kurgudur; yani insanî ve toplumsal-siyasal var oluşun bütün boyutlarını kapsama iddiasındadır... Liberalizm işte bu anlamda bir ideoloji değildir; o daha ziyâde bir *siyasî ilkeler manzumesidir*. Dolayısıyla liberalizmin tüm toplumsal alanı kapsayan normatif bir projesi yoktur.”³

Mustafa Erdoğan’ın haklı olarak belirttiği gibi İslâm da bir ideoloji değildir.⁴ O bir dindir. Kur’an ve sünnet yoludur. Dolayısıyla İslâm ile liberalizm birbirine rakip de değildir. Kanaâtimizce teorik olarak bu böyledir.

Ancak başka bir kanaâte göre, yani siyasal İslâm olgusu bakımından din ideolojileştirilebilmiştir. Bu şu demektir: *İslâm insanî ve toplumsal-siyasal var oluşun bütün boyutlarını kapsamaktadır. Bu anlamda İslâm bize yeter. Zira İslâm tek hakikâttir*. Evet, bu bir argümandır.

İslâmın hakikât olduğu görüşü ile liberalizmin hakikât iddiasının bulunmaması, çelişen durumlar değildir. Ancak siyasal İslâm olgusunun bu argümanı, oldukça ince analizleri gerekli kılmaktadır. Sondan başlarsak; evet İslâm biricik hakikâttir. İbn Rüşd’ün perspektifinden söylersek, şeriat ve hikmet (felsefe), bu hakikâtin iki farklı izah tarzıdır. Anti parantez olarak söylemeliyim ki onun bu görüşü maalesef din ile felsefe aynı hakikâtin iki farklı izah tarzıymış gibi kabûl edilmiştir. Oysa bu yanlıştır. Şeriat ile felsefe aynı hakikâtin iki farklı izah tarzıdır. Hikmet ve şeriat sözcüklerine bağlı kalarak İbn Rüşd’den nakledersek, “Hikmet, şeriatın arkadaşı ve sütkardeşidir... Ayrıca ikisi tabiatları itibariyle kardeş, cevherleri ve özleri itibariyle iki dostturlar.”⁵

3 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 7, 8. Bu bilgiler için Erdoğan, Heywood’u referans olarak kullanmıştır. Bkz: Andrew Heywood, *Political Ideologies*, (Londra: Macmillan, 1992), s. 7. Bir başka çalışmada liberalizm ideoloji olarak belirtilmiştir. Ancak orada Mustafa Erdoğan’ın tanımadığı anlamda ideoloji tanımlanmamıştır. Liberalizm aslında meta-ideoloji olarak da görülebilir. Bkz. Andrew Heywood, *Siyaset, Çev.*, Bekir Berat Özipek, vd., Adres Yayınları, Ankara 2007, s. 60.

4 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 8.

5 İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl*, Çev. Bekir Karlığa, İstanbul 1992, s. 115.

Şeriat sözcüğü ile din sözcüğü özdeş sözcükler değildir. Din daha genel, şeriat ise daha özeldir. Din, akıllı insanları kendi istekleriyle dünya ve âhîret iyiliğine götüren, peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiy ve ilhamlarına dayanan *ilâhî ilkeler manzumesidir*. İşte bu İslâm'dır. Bu anlamda İslâm, insanlığa bir dünya görüşü sunar. Şeriat ise, tanımladığımız dinî ilkelerden hareketle çıkarılmadığımız –ki çok boyutlu ve komplekstir– dinî bilgilerdir.

Söz konusu metninde İbn Rüşd, şeriat bakımından mantık ve felsefeyi değerlendirmeye başlarken mubah, mendub, vacib gibi⁶ Fıkıh literatürünün kavramlarını kullanmaktadır. Zaten kendisi de aynı zamanda bir fakihdir. İşte bu sözcüklerden örülüşeriat, dinî bilgileri oluşturmaktadır. Yani şeriatteki görüşler dine bağlı kalarak mantıksallık-tutarlılık ölçüsünde değışebilecek bilgilerdir.

Dolayısıyla din ile dinî bilgiyi birbirinden ayırmalıyız.⁷ Bir başka deyişle, din ile insanların dinden anladıkları arasında her zaman için tam bir örtüşmeden (mutabakat) söz edemeyiz. Çünkü ikisi arasında mantıksal bir zorunluluk yoktur. Mantıksal mümkünlik vardır. Bu çerçeveden yola çıkarak Din'den hareketle liberal bir şeriat ve felsefenin imkânı da mantıksal olarak mümkün olacaktır.

Ne var ki, Din'den hareketle liberal bir şeriat ve felsefeyi reddeden birine bunu dayatmak özgürlük karşıtı bir tutum olacaktır. Bir insan dindar olmayabilir veya dini reddedebilir. Mustafa Erdoğan'ın dilinden genel çerçevede söylersek "bireylerin irade ve tercihlerinden bağımsız olarak kapsayıcı kurgular önermek özgürlük karşıtıdır."⁸ Şunu söylemeliyiz ki liberal bir şeriat ve felsefe tasavvuru, liberal ilkelerin⁹ doğası gereği kapsayıcı bir kurgu olmayacaktır. Çünkü liberal bir şeriat ile mevcut liberal teorisyenlerin üzerinde uzlaştıkları ilkeler, mümkün olduğu ölçüde çatışmayacak, çatışsa bile uzlaşmayı bulmak için iki taraflı olarak yeniden yorumlanacaktır. Bu, İbn Rüşd'ün şeriat ile felsefe çatıştığında önerdiği çözüm önerisine benzer bir çözüm önerisi değil midir?

Buraya kadar siyasal İslâm olgusunun ortaya attığı görüşün sonundan başlayarak geldik. Şimdi de argümanın geriye kalan, *İslâm insanî ve toplumsal-siyasal var oluşun bütün boyutlarını kapsamaktadır. Bu anlamda İslâm bize yeter* kısmını analiz edelim. Şimdi *İslâm insanî ve toplumsal-siyasal var oluşun*

6 İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 63.

7 Bu konuda bk., Abdülkerim Sürüş, "Dinî Bilginin Evrimi ve Çağdaşlaşma", Çev. Kenan Çamurcu, *Bilgi ve Hikmet*, Güz-1994/8, s. 76-82.

8 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 8.

9 Liberal teorisyenlerin üzerinde uzlaştıkları ilkeler nelerdir? Bkz: Atilla Yayla, *Liberalizm*, İstanbul 2003, ss. 146-209.

bütün boyutlarını kapsamaktadır ne demektir? Argümanın bu kısmına Kur'an'ı anlamada kullanılan bir yöntemin eleştirisiyle cevap vereceğim.

Şimdilerde pek olmasa da, geçmişte bazı yorumlarda, herhangi bir doğa-bilimsel teori ortaya atıldığında, “bak bu kuram zaten Kur'an'da var, Kur'an bunu daha önceden söylemiş” denilmiştir. Ve o zamana kadar da o teorinin Kur'an'da bulunduğuna dâir hiçbir âlimden de bir görüş işitilmemiştir. O teorinin Kur'an'da bulunması, mümkün de olabilir; mümkün olmayabilir de. Ama nerden bakarsak bakalım söz konusu teori ileriki zamanlarda yanlışlanırsa, Kur'an da yanlışlanma riski altına girer.

Günümüzde ise artık anladık ki Kur'an, doğa bilimlerini öğretme makamında değildir. Hiçbirimiz Hz. Perygamber'in bize, Fizik, Kimya, Tıp, Mühendislik Cebir veya Analitik Geometri öğretmesi beklentisi içerisinde de değiliz. Bu alanların bir kısmıyla ilgili Kur'an'da ve hadislerde var olan bilgiler arızî olup, dinin özüne ve cevherine yönelik değildir.¹⁰

Günümüzde *insanî ve toplumsal-siyasal var oluşlarla* ilgili sosyal ve beşerî bilimler çalışma yapmaktadırlar. Dolayısıyla doğa bilimleri hakkında vardığımız bu hüküm, sosyal ve beşerî bilimler için de geçerli olmalıdır. İslâm dinî, ne doğa bilimlerini ne de insanî ve sosyal bilimleri öğretmek için gönderilmiştir.¹¹ Bu nedenle *insanî ve toplumsal-siyasal var oluşlarla* ilgili diğer sosyal-beşerî bilimler içinde yer alan siyaset bilimine de kulak vermeliyiz. Belki de, İbn Rüşd'den yola çıkarak söylersek, zaten zaman zaman kullanmakta olduğumuz bu bilimlerle dinî bilgilerimiz arasındaki uyumu gözetmeliyiz.

Bunu ifade etmemin nedeni şudur: İslâm düşüncesinde şariat çok büyük bir hukuk sistemi doğurmuştur ve o, yaşamın maddî ve manevî büyük bir alanıyla ilgilidir. Geleneksel İslâm düşüncesinde siyaset felsefesi ve bilimi olarak gelişme, şariat kadar değildir. O tür düşünceler, Mustafa Erdoğan'ın da işaret ettiği¹² gibi, daha çok devlet adamlığı tiplerine, milletlerin özelliklerine, devlet adamlarına dinî ve ahlâkî öğütlere yöneliktir. Dolayısıyla İslâmın temel referanslarından hareketle çağdaş siyaset felsefesi ve bilimine konu olabilecek teoriler üretmek, çalışılacak bir konudur.

Kanaâtimizce siyasal İslâmın bu görüşü, bir tür dinî bilginin pratiğe aktarılma çabası olarak doğmuştur. Hem arızî tikel verilerden hareketle bir genelleme çekerek, mantık diliyle söylersek, tikelden hareketle tümel yargılara vararak bir mantık yanlışı yapmakta, hem de akademik politik dili okuyamamaktadır.

10 Abdülkerim Sürüş, “Minimum ve Maksimum Din”, *Fecre Doğru*, Yıl: 4, Sayı: 38, Aralık 1998, s. 14-18.

11 Abdülkerim Sürüş, *a.g.m.*

12 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 13.

Artık şunu söyleyebiliriz:

Birinci Önerme: İslâm bir ideoloji değildir (D)

İkinci Önerme: Liberalizm bir ideoloji değildir. (D)

(İslâm bir ideoloji değildir ve Liberalizm bir ideoloji değildir) bileşik önermesi doğru bir önermedir. Dolayısıyla *siyasî ilkeler manzumesi* olan liberalizm ile *ilâhî ilkeler manzumesi* olan İslâm rakip ideolojiler olarak görülemez.

İslâm Bir Siyaset midir?

Mustafa Erdoğan, bu şekilde bir başlık atarak, “İslâmın aynı zamanda bir ‘hukuk’ ve özellikle bir ‘siyaset’ olduğu görüşü de nihâyet ‘bir okuma biçimi’nin sonucudur.” der.¹³ Bu sözü ciddiye aldığı için söylüyorum; aslında “İslâm siyasettir” demek, bir indirgeme yapmak demektir. Bu da bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Örneğin aşkın olanı insanî olana indirgeme riski doğar. Bu önerme içerik bakımından yanlış bir önermedir. Ama bunlara ilâveten “İslâm siyasal hayata dâir bir şeyler söyler” demek, İslâm bir ilâhî ilkeler manzumesi olduğundan, doğru bir önerme söylemiş oluruz. Hz. Peygamberin siyasal kişiliği ve bu bağlamda örnekliği dikkate alınacak bir husustur.

Mustafa Erdoğan’ın “‘İslâmî’ denebilecek bir siyaset teorisinin ve bir sosyo-politik kurumsal modelin varlığı son derece şüphelidir” demesi doğru bir yargıdır. Ancak onun şeriata özel vurgu yaparak, “Verili bir kurallar bütünü olarak ‘Şeriat’ın İslâmiyet’in nihâî hukuku olması mantıken zorunlu değildir. Ya da fıkıh İslâmın hukuk konusundaki son sözü değil, fakat daha ziyâde ‘tarihsel’ görünümüdür.”¹⁴ demesi, biraz açıklanmalıdır. Gerçekten de bir yönüyle tüm ilâhî dinlerin ortak adı olan İslâmın peygamberlerinin farklı şeriatlarından söz etmek mümkündür. İbrahim’in şeriatı, Musa’nın şeriatı ile Muhammed A.S’ın şeriatının birebir örtüştüğünden söz edemeyiz. Bu bize şeriatlardaki değişkenliği göstermektedir. Bu nedenle şer’î deliller olan Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyasın üzerine yeniden düşünülmelidir. Yeni şeriatlar üretmek mümkündür. Özellikle liberal ilkeler ışığında kıyas ve içtihat konusu ayrı bir çalışmada ele alınmalıdır.

Müslümanlar ve Hilâfet

Siyasal İslâm olgusu modern döneme âit bir olgudur. Hilâfet ise şu veya bu şekilde Müslümanların gündeminde olmuş ve modern dönemde ilga edilmiş dinî-dünyevî bir müessesedir.

¹³ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁴ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 11.

Mustafa Erdoğan bu konuyu tarihsellik-evrensellik karşıtlığından hareketle açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre hilâfet bir form olarak sonraki nesiller için bağlayıcılığı bulunmayan bir kurumdur. Hatta bu konuda, kendisi bir siyasal İslâmcı olarak kabul edilmeyen ve esnek görüşlere sâhip olan Fazlur Rahman'ın görüşlerine de katılmamaktadır. Fazlur Rahman'a göre ulusal İslâmî demokrasilerin istişarî nitelikte uluslararası bir meclis kurmaları uygundur. Bunu belirten Erdoğan, şöyle demektedir: "Bu farklılığa rağmen, ideolojik İslâm yaklaşımı tüm toplumsal-siyasal alanın dinden hareketle düzenlenmesi gerektiği görüşünde birleşmektedir. Bunun ise –Fazlur Rahman örneğinde– demokratik olsa da, liberal bir İslâm yorumu sayılması oldukça zordur."¹⁵ Esasen Erdoğan'ın bu görüşü kapalıdır. Fazlur Rahman siyasal İslâmcı sayılmıyorsa onun ayrı bir ideolojik İslâm yorumu mu vardır? İkincisi, Erdoğan sanki ideolojik siyasal İslâm ile tarihsel-geleneksel olan Hilâfet müessesesini aynı kategoride değerlendirmektedir? Oysa bunlar farklı kategorilerde ele alınmalıdır.

Kanaâtimizce Erdoğan bazı yorumlarında, evrensellik-tarihsellik karşıtlığından yararlanmaktadır. Her tarihsel olan günümüz açısından elverişsiz midir veya elverişli hâle getirilemez mi? Genelde Müslüman bireylerin özelde ise Sünnî Müslüman dünyanın Dört Hâlife dönemine özlem duyarak, kendi irade ve tercihlerinden kaynaklanarak, kendi içlerinde işletecekleri, ideolojik olmayan, kapsayıcı kurgular önermeyen bir toplumsal-siyasal çağdaş bir Hilâfet müessesesi neden mümkün olmasın ki? Bu tür bir kurum, liberal teorisyenlerden hareketle belirlenen liberal ilkelerin hangisiyle uyuşmayacaktır ki?

Sonuç Yerine

Buraya kadar Mustafa Erdoğan'ın görüşlerinden katıldıklarımızı destekleyerek yorumlamaya çalıştık. Sorun olarak gördüğümüz birkaç hususa da sorular yönelttik. Erdoğan'ın siyasal İslâm olgusuna yönelttiği eleştiriler yerindedir. Bu noktada Liberalizm ve İslâm arasındaki uyum arama çabası, Müslüman entelektüellere yeni ufuklar açmaktadır. Ancak Hilâfet konusu, siyasal İslâm olgusundan ayrıca değerlendirilmelidir. Çünkü Müslümanlar açısından dört hâlife, diğer tüm ulemâdan daha kıymetlidir. Bu nedenle onların üstlendikleri misyon, Liberal ilkeler ışığında yeniden anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır.

¹⁵ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 14, 17, 18.